

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ՅՈՒՐԻ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԻ ՇԵՐՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ. ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԲԱՌԱՅԻՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԿԱԶՄ

Բանալի բառեր – բառային ֆոնդ, հիմնական կազմ, տարակարծություններ, ընդհանուր հայերենյան բառեր, բառակազմական հիմք, կայունություն, փոփոխություններ, տարբեր փուլեր, տարբեր լեզուներ, համագործածական, ոճականորեն չեզոք, գործուն բառաշերտ

Լեզվի բառապաշարի շերտերը քննելիս գրեթե բոլոր լեզվաբաններն էլ մեզանում այս կամ այն չափով, այս կամ այն կերպ անդրադառնում են բառապաշարի հիմքը կազմող բառային շերտին: Եվ այդ շերտի բնութագրությունը, հիմնական հատկանիշներով տարբեր չլինելով կամ հիմնականում չտարբերվելով հանդերձ, տարբեր ուսումնասիրություններում անվանվում կամ ձևակերպվում է տարբեր կերպ:

Հասկանալի է, որ լեզվում կա մի բառաշերտ, որը ի սկզբանե՝ գրական լեզվի կազմավորման շրջափուլից սկսած, ձեռք է բերում քաղաքացիության իրավունք և գործածվում է զարգացման հաջորդ փուլերում: Այդ շերտին պատկանող բառերն ունեն բնութագրական ընգծված հատկանիշներ՝ ծագումնաբանորեն գերազանցապես հիմք լեզվի բառեր են, գործածածական տեսակետից՝ ամենից ակտիվը, հասկանալիության առումով՝ հանրահասկանալին, բառակազմորեն բնութագրվում են բարձր արտադրողականությամբ, իմաստային տեսակետից, որպես կանոն, բազմիմաստ են և փոխաբերականությամբ հարուստ:

Այս հատկանիշներով բնութագրվում են բառեր, որոնք հայ լեզվաբանական գրականության մեջ հորջորջվում են «մի խումբ» անվանումներով՝ *ընդհանուր հայերեն բառեր, հիմնական բառաֆոնդ, բառային հիմնական ֆոնդ, հիմք բառապաշար, գործուն բառաշերտ, համագործածական բառեր, համահայկական բառեր, բառային հիմնական կազմ* են: Այս բոլոր անվանումների տակ կարելի է գետեղել (և այդպես էլ սովորաբար արվում է) ստորև բերված երեք տասնյակ և դրանց նման էլի հարյուրավոր կամ նույնիսկ հազարավոր (ըստ մոտեցման) բառեր, ինչպես՝ *տուն, ջուր, հաց, քար, լույս, արև, փողոց, դուռ, պատուհան, ծառ, ծաղիկ, միրգ, խոտ; մարտ, ապրիլ, տարի, ամիս, շաբաթ; թև, ոտք, գլուխ, աչք, մազ; հարց, խոսք, զրույց,*

պատասխան, երգ: լռել, ասել, բերել, տալ, հարցնել ևն:

Հարցին առաջին անդրադարձողներից մեկը Գ. Սևակն էր: Նա հայերենի բառապաշարի շերտաբանական դասակարգումը կատարելիս որպես առաջին և իր պարունակությամբ խոշորագույն շերտ առանձնացնում է **ընդհանուր հայերեն բառերի շերտը**, որը, ըստ նրա, «կենդանի և հարաշարժ է եղել հայ ժողովրդի ու հայ լեզվի գոյության նախնական շրջանից սկսած»¹: Լեզվաբանը անում է մի շատ ուշագրավ դիտարկում. բառապաշարի այդ շերտը, ասում է նա, ավելի ու ավելի նվազելու հեռանկար ունի. նվազել է միջին հայերենում, աշխարհաբարի վաղ շրջանում, բարբառներում ևն, «նվազած վիճակով կենդանի է և այսօր»: Այդ բառաշերտի մի հատվածը փոխարինվում է նորաստեղծ բառերով ու բառիմաստներով, ինչպես նաև փոխառություններով²: Լեզվաբանի այս դիտարկումները ենթադրել են տալիս, որ **ընդհանուր հայերեն բառեր** տերմինը նա գործածում է նեղ իմաստով (որը, ի դեպ, նույնանում է հետագայում շրջանառության մեջ դրված **բառային հիմնական ֆոնդ** տերմինին)՝ նկատի ունենալով հին հայերենում և գրաբարում գործածված բառապաշարը, որը իր մի զգալի մասով պահպանվեց նաև լեզվի զարգացման հետագա փուլերում: Բազմաթիվ բառեր ու արտահայտություններ հնացել են, դուրս եկել գործածությունից կամ դարձել նվազ գործածական, ինչպես՝ **սեպուհ, տասնապետ, արոր, գույթան, մարգպան, մեծ տիկին, աշտե, վաղվաղակի, անագան, ուսոր, աճապարել** ևն: Այս տրամաբանությամբ՝ նրա կողմից հայերենի բառապաշարի մյուս շերտերի տարբերակումը ներկայանում է միանգամայն համակարգված ու ամբողջական. Սևակն առանձնացնում է ևս չորս շերտեր՝ **գրաբար բառեր, միջին հայերենյան բառեր, բարբառային բառեր, նոր հայերեն բառեր**³: Վերջին դեպքում նկատի ունի նորակազմ բառերը և փոխառյալ նորաբանությունները:

Բառապաշարի շերտերի նկարագրությանը է. Ադայանը անդրադառնում է հայերենի բառային կազմի ծագումնաբանական դասակարգումը կատարելիս: Նա առանձնացնում է ութ շերտ՝ *համահայկական, համագրական, միջինհայերենյան, նոր գրական, մասնավոր գրական, աշխարհաբարյան, հին կամ գրաբարյան և բարբառային բառեր*: **Համահայկական** է համարում այն բառերը, որոնք գործածվել են հին հայերենում ու գրաբարում և պահպանվել են մեր լեզվի գրական և խոսակցական տարբերակներում և նույնիսկ բարբառներում կամ դրանց մեծագույն մասում: «Այս կարգին պատկանող բառերը, որոնք հսկայական թիվ են ներկայացնում, – գրում է նա, – մեր աշխարհաբար գրական լեզվի հիմքն են կազմում: Դրանք հայոց լեզվի բառապաշարի այն միջուկն են, որ դարերի ընթացքում ամրացել, հաստատուն կերպով պահպանվել և հայերենի բոլոր դրսևորումների բառապաշարի

¹ Սևակ Գ., Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Երևան, 2009, էջ 113:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

հիմքը դարձել: Բացի իրենց քանակային մեծությունից, այդ կարգի մեջ մտնող բառերը բնութագրվում են մեծ կենսունակությամբ և, մանավանդ, բառակազմական հսկայական դերով...»¹: Դրանք հայերենի բոլոր տարբերակներում գործածվող ընդհանուր գործածական բառեր են (**ջուր, հաց, եղբայր, աչք, մարդ, գլուխ, տուն, բան, վազել** ևն), մինչգրաբարյան փոխառություններ (**մանուշակ, հրաման, ձյուժ, ոչխար** ևն), գրաբարի շրջանում կատարված փոխառություններ (**թատրոն, զմուռս, եպիսկոպոս, կիրակի, մեռոն** ևն)²: Դժվար չէ նկատել, որ Է. Աղայանի կողմից առանձնացված **համահայկական** կոչված բառաշերտը նույնանում է Գ. Սևակի **ընդհանուր հայերեն բառեր**-ին. խնդիրը սուկ տերմինաբանության մեջ է: Նա, ինչպես և Գ. Սևակը, չի գործածում **բառային հիմնական ֆոնդ** տերմինը:

Հ. Պետրոսյանի հայերենագիտական բառարանում արդեն տարբերակվում են **ընդհանուրհայերենյան բառեր** և **բառային հիմնական ֆոնդ** հասկացությունները, իսկ նախորդների կողմից գործածված **ընդհանուր հայերենյան** և **համահայկական** տերմինները անուղղակիորեն նույնացվում են, քանի որ հայերենի բառային կազմում բառարանն առանձնացնում է այդ անվանումներով մեկ ընդհանուր բառաշերտ: Բայց նախորդների կիրառած տերմինները (**համահայկական // ընդհանուրհայերենյան**) բառարանը գործածում է շատ ավելի լայն նշանակությամբ՝ նրանում նկատի առնալով պատմական տարբեր ժամանակներում և լեզվի տարբերակներում գործառվող բառապաշարի նաև առանձին ենթաշերտերը՝ **գրաբար, միջինհայերենյան, արևելահայերենյան, արևմտահայերենյան և բարբառային բառաշերտեր**: Դրանցից յուրաքանչյուրը, ըստ բառարանի, «համապատասխան լեզվավիճակի համար ինքնուրույն, անկախ բառապաշար է»³: Կարծում ենք՝ տերմինի այս նշանակությամբ գործածությունը առավել համոզիչ է և տրամաբանական: **Նախ**՝ գրաբարյան, միջինհայերենյան և մնացյալ շերտերը իրապես համահայկական են և, ինչպես անվանումն է ենթադրում, գործածվել կամ գործածվում են ընդհանուր հայության կողմից: Նույն հաջողությամբ համահայկական կարող են համարվել նաև բառապաշարում նախորդների կողմից առանձնացվող մյուս շերտերը՝ **համագրական** (ծաղկավառ, փիլիսոփա, փառահեղ, քերական, զանգրահեր, իղձ, սյուք, տենչ ևն) կամ **նոր գրական** (օդանավ, ախտահանել, մանրէ, բուրումնավետ, միլիոն ևն) և կամ **աշխարհաբարյան** (մատղաշ, մուգ, կտրիճ ևն): **Երկրորդ**՝ Է. Աղայանի դասակարգման մեջ թեև պահպանված է դասակարգման սկզբունքի միասնականությունը, սակայն տարբերակվող շերտերը չեն բացառում մեկը մյուսին. տեսակասեռային հարաբերության մեջ են (խախտվում է գիտական դասակարգման կարևոր սկզբունքներից մեկը. առանձնացվող կողմերը կրկնում-

¹ **Աղայան Էդ.**, Ընդհանուր և հայկական բառագիտություն, Երևան, 1984, էջ 120:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ **Պետրոսյան Հ.**, Հայերենագիտական բառարան, Երևան, 1987:

ներառում են միմյանց). բառերի շատ որոշակի քանակ, որը ներկայացվում է որպես **նոր գրական**, հաջողությամբ կարող է միաժամանակ **համագրական** և կամ **մասնավոր գրական** համարվել: Է. Ադայանի այս դասակարգումը կարելի է ընդունել միայն խիստ պայմանականորեն: Եվ, ինչպես ասացինք, հայերենագիտական բառարանը առաջարկում է դասակարգման առավել ընդունելի տարբերակ:

Նշված բառարանում **բառային հիմնական ֆոնդ** հասկացությունը բնորոշվում է խիստ համառոտ. «Բառապաշարի առավել գործուն, կենսունակ շերտը երբեմն կոչվում է **բառային հիմնական ֆոնդ**»¹: Այսքանը: Չեն բերվում համապատասխան բացատրություններ և օրինակներ, չեն նշվում այլ հատկանիշներ: *Գործուն, կենսունակ* բնութագրումները ենթադրել են տալիս, որ գործ ունենք բառապաշարի այդ շերտի դասական լայն ըմբռնման հետ:

Ուսումնասիրողներից Ա. Մարգարյանը հետևում է Գ. Սևակի շերտաբանական դասակարգմանը՝ ժամանակակից հայոց լեզվի բառապաշարում առանձնացնելով հինգ շերտ՝ ա) ընդհանուր հայերեն բառեր, բ) գրաբարյան (գրաբար) բառեր, գ) միջին հայերեն բառեր, դ) բարբառային բառեր, ե) նոր հայերեն բառեր: Մեզ հետաքրքրող շերտի (իր բնութագրմամբ՝ **ընդհանուր հայերեն բառեր**) վերաբերյալ լեզվաբանը տալիս է շատ համառոտ, բայց ճշգրիտ բնութագրումներ: Դրանք, ըստ լեզվաբանի, կազմում են ժամանակակից հայոց լեզվի բառապաշարի հիմնական ու առանցքային շերտը, ամենակարևոր դերն են կատարում մարդկանց հաղորդակցական գործընթացում և բնութագրվում են երեք հիմնական հատկանիշներով՝ «ա) սերում են ավելի վաղ ժամանակներից և առավել հարուստ կենսագրություն ունեն, բ) արտացոլում են արտաքին աշխարհի և մարդկային կյանքի առավել կարևոր երևույթներն ու իրողությունները, գ) շատ ավելի մեծ չափով են մասնակցում բաղադրյալ բառերի կազմությանը և հիմք են ծառայում նրանց համար»²: Սկզբունքորեն պաշտպանելով Գ. Սևակի մոտեցումը և առաջնորդվելով նրա դասակարգմամբ՝ Ա. Մարգարյանը, սակայն, չի անդրադառնում այդ բառապաշարի զարգացման ու փոփոխության խնդիրներին: Ամենայն հավանականությամբ, Ա. Մարգարյանը կարծես հակված չէ պաշտպանելու **ընդհանուր հայերեն բառեր** հասկացության այդ ըմբռնումը և այդ բառաշերտը կայուն գործածական է համարում լեզվի զարգացման բոլոր փուլերում ու բոլոր տարբերակներում՝ առանց նվազման կամ հավելումի և զարգացումների: Այդ մասին նա թեև ուղղակիորեն չի արտահայտվում, սակայն բառաշերտի ընդհանուր բնութագրության մեջ ըստ էության պաշտպանում է այդ մոտեցումը: Ա. Մարգարյանը գրում է. «Այդ շերտին են պատկանում բոլոր այն բառերը, որոնք ընդհանուր են հայոց լեզվի բոլոր փուլերի ու հատվածների՝

¹ Տե՛ս **Պետրոսյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 114:

² **Մարգարյան Ա.**, Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 1993, էջ 177:

թե՛ գրաբարի, թե՛ միջին հայերենի, թե՛ բարբառների և թե՛ արևմտահայ ու արևելահայ աշխարհաբարների համար, ինչպես՝ **մարդ, քույր, եղբայր, սիրտ, աչք, ձեռք, քիթ, գլուխ, ...աշխատել, ուտել, սիրել գալ, ...ես, դու, մի/մեկ, երկու, երեք...**»¹: **Ընդհանուր հայերեն բառեր** տերմինը գործածվում է նեղ ըմբռնմամբ և ըստ էության նույնացվում է **բառային հիմնական ֆոնդ** հասկացության նույնպիսի ըմբռնմանը, որը հասկացության բովանդակությունից դուրս է թողնում տևական ժամանակի մեջ փոփոխությունների ենթարկվող շերտը:

Ժամանակակից հայոց լեզվի ակադեմիական հրատարակությունը գրեթե նույն հատկանիշներով բնութագրվող բառաշերտը կոչում է **բառային հիմնական ֆոնդ**: Ըստ այդմ՝ բառային հիմնական ֆոնդը բառային կազմի կենսականորեն անհրաժեշտ շերտն է, մեր լեզվի բառային կազմի հիմքը, փոփոխության ենթարկվում է դանդաղ: Այն դարերի պատմություն ունի, «գոյություն է ունեցել հազարավոր տարիներ առաջ և ժառանգաբար պահպանվել ու հասել է մեզ»²: Այստեղ, ինչպես տեսնում ենք, հստակորեն պաշտպանվում է հայերենի բառային կազմի այդ շերտի պատմական զարգացման փոփոխության գաղափարը: Ըստ հետազոտողի՝ այդ շերտի բառերից շատերը անփոփոխ պահպանվել են (քար, հող, լեռ, ջուր, մայր, եղբայր, ծառ, խմել, գնալ, քնել ևն), շատերը դուրս են ընկել (արոր, վահան, սաղավարտ, քյոխվա, նիզակ, ոստիկան ևն), դրան հակառակ՝ մարդու հասարակական գործունեության փոփոխությամբ պայմանավորված՝ բառային հիմնական ֆոնդ են մուտք գործել այլ բառեր (կոլտնտեսական, սովետ, կենտրոն, հարվածային, հեռուստացույց, տիեզերագնաց ևն): Այլ կերպ ասած՝ «Ժամանակակից հայերենի բառային հիմնական ֆոնդի մեջ մտնում են այնպիսի բառեր, որոնք արտահայտում են այսօրվա և վաղ անցյալի մարդու համար ընդհանուր հասկացություններ...»³: Փաստորեն **բառային հիմնական ֆոնդ** բնորոշմամբ նկատի են առնվում և՛ լեզվի պատմական զարգացման բոլոր շրջափուլերում գործածվող ընդհանուր հայերեն բառերը, և՛ տվյալ շրջափուլում որոշակի փոփոխություններ կրած գործածական բառաշերտը:

Համեմատաբար նոր ժամանակներում, անդրադառնալով հարցին, իր բուհական ձեռնարկում Ֆ. Խլղաթյանը հայերենի բառապաշարում (նա առավել նպատակային և ճշգրիտ է համարում **բառային կազմ** տերմինը) առանձնացնում է գործառական ակտիվություն ունեցող բառաշերտ, որը և անվանում է **բառային հիմնական ֆոնդ**: Ոլորտային սահմանափակություններ չունենալու պատճառով բառային հիմնական ֆոնդի բառերը նա

¹ Տե՛ս **Մարգարյան Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 177:

² «Ժամանակակից հայոց լեզու», հ. 1, Երևան, 1979, էջ 221:

³ Նույն տեղում, էջ 221-222:

համարում է **համագործածական** կամ **չեզոք**¹: Դասակարգման ելակետ և սկզբունք է ընտրվում փաստորեն ֆոնդի բառապաշարի գործառական ակտիվությունը: Այս հայերենի բառապաշարի կամ բառային կազմի համար իբրև **ծագումնաբանական խմբեր** է տարբերակում հետևյալները՝ **բնիկ հայերեն բառեր, բնաձայնական բառեր, ոչ հնդեվրոպական բնիկ հայերեն բառեր, աշխարհաբարյան գրական հայերեն բառեր, բարբառային և արևմտահայերեն բառեր**: Փոխառյալ և օտար բառերը լեզվաբանը ներկայացնում է այս տարբերակումներից դուրս՝ առանձին խորագրով²: Ի դեպ, լեզվաբանը բառապաշարը դասակարգում է նաև **ըստ գործածության** (հավանաբար նկատի ունի գործածության հաճախականությունը) և **ըստ գործածության ոլորտների**՝ վերջինում առանձնացնելով նաև **համագործածական** բառերի խումբը: Մոտեցումը կարծես համակարգված չէ. հստակ չեն դասակարգման սկզբունքները, ամբողջական չեն դասակարգված խմբերը: Օրինակ՝ **ծագումնաբանական խմբերում** չեն նշվում նորակազմությունները՝ նոր բառերի շերտը, չեն ճշգրտվում **համագործածական բառեր** և **բառային ֆոնդ** հասկացությունները, չեն մատնանշվում դրանց փոփոխության հնարավոր սահմանները: Այս հարցերը հիմնավոր քննարկման չեն ենթարկվում՝ թերևս աշխատանքի բնույթով պայմանավորված:

Մի շարք այլ աշխատանքներում թեև չի խոսվում համահայկական բառապաշարի կամ բառային հիմնական ֆոնդի մասին, բայց այս կամ այն սկզբունքով դասակարգումներում անուղղակիորեն նկարագրվում է նաև այդ բառապաշարը: Այսպես. Ժամանակակից հայոց լեզվի բառապաշարի և դրա զարգացման խնդիրներով զբաղվող լեզվաբաններից Հ. Օհանյանը չի անդրադառնում բառապաշարի **ծագումնաբանական կամ շերտաբանական** դասակարգմանը և բառապաշարը **ըստ գործածության ակտիվության** ու տարածվածության դասակարգելիս առանձնացնում է երեք շերտ՝ **ա)** ակտիվ կիրառություն և լայն տարածվածություն ունեցող բառեր, **բ)** գործածության սահմանափակություն և ոչ մեծ ընդգրկում ունեցող բառեր, **գ)** գործածության սովորական կամ միջին հաճախականություն ունեցող բառեր: Մի կողմ թողնենք այն հանգամանքը, որ իրապես շատ դժվար է գործածության սովորական կամ միջին հաճախականություն ունեցող բառերը տարբերակել մյուս երկու շերտերից, մի բան, որ, մեր կարծիքով, չի հաջողվել նաև ուսումնասիրողին: Առավել կարևոր և ուշագրավ է ուսումնասիրողի կողմից ակտիվ բառապաշարին տված բնութագրությունը և դրանում բառային շատ որոշակի խմբեր առանձնացնելը: Այդ տասնհինգ խմբերը (հեղինակը հավելում է նաև շատ գործածական բայերի մի մեծ խումբ՝ առանց բնութագրման) **ըստ** երկրորդ հայերենի բառային հիմնական ֆոնդը կազմող բառերն են կամ, այլ

¹ **Խլղաթյան Ֆ.**, Ժամանակակից հայոց լեզու, Ա մաս, Երևան, 2009, էջ 177:

² Տե՛ս **Խլղաթյան Ֆ.**, նշվ. աշխ., էջ 179-200:

ձևակերպմամբ, **համահայկական բառապաշարը**, ինչպես՝ **ա)** անձնական, ցուցական դերանունները չնչին բացառությամբ, հարցահարաբերական և որոշյալ մի շարք դերանուններ, **բ)** մարդու մարմնի մասերի անվանումները, **գ)** ընտանիք, գերդաստան անվանող բառերը, **դ)** տարվա եղանակների, ամիսների, շաբաթվա օրերի անվանումները, **ե)** կենդանիների և բույսերի տեսակները նշող բառեր, **զ)** թվականները, առանձնապես մեկից տասը, տասնավորները, հազարն ու միլիոնը, **է)** աշխատանքի, արտադրության հետ կապված հասկացությունների անվանումներ, **ը)** շարժում ցույց տվող բառերի մեծ մասը են¹:

Մակայն դասակարգումը ունի ձևակերպումներ և ներկայացվող լեզվական նյութի առանձին հաստատումներ, որոնք այնքան էլ համոզիչ չեն: Օրինակ՝ որքանո՞վ է հիմնավոր այն պնդումը, որ ակտիվ բառապաշարի մաս է կազմում միայն հարցահարաբերական ու որոշյալ դերանունների մի մասը. այդ բառապաշարից դուրս են թողնվում, օրինակ, ժխտական, փոխադարձ կամ անորոշ դերանունները կամ դրանց մի մասը (**ոչինչ, ոչ մեկը; իրար, միմյանց; ինչ-որ, մի քանի, ուրիշ, այլ** են): Կա ևս մի հետաքրքիր հանգամանք: Քննարկվող գիրքը շարադրվել է մոտ չորս տասնամյակ առաջ: Հասկանալի պատճառներով (հասարակական կյանքի առաջընթաց, քաղաքական և տնտեսական զարգացումներ են) էական փոփոխություններ կան բառապաշարի այն շերտերում, որոնք ուղղակիորեն առնչվում են այդ պատճառներին: Ակտիվ բառապաշարի մաս համարվող մի խումբ բառեր դուրս են մղվել, հնացել են, դարձել օտարաբանություններ կամ պարզապես քիչ գործածական բառեր են, ինչպես՝ **բրիգադ, հաստոց, կոլտնտեսություն, սովետ, դիրեկտոր, պրոցես, պրոբլեմ, մուրաբա** են: Եվ հակառակը, նույն պատճառներով այդ բառապաշարում չեն արձանագրված բազմաթիվ բառեր, որոնք ակտիվ գործածություն ունեն այսօր և առնչվում են՝ համակարգչային տեխնիկային (համացանց, սոցցանց, օգտատեր, լայվ, համակարգիչ, կայք), ռազմական կյանքին (գորակոչ, զինծառայող, ռազմական, հրետակոծում, զորք, խոցում), քաղաքական ու դիվանագիտական ոլորտին (ԵԱՏՄ, Եվրախորհուրդ, ՀԱՊԿ, հանրահավաք, ժողովրդավարություն), սննդի տեսակներ (չիպս, սուշի, սթեյք, համբուրգեր), գործիքներ ու սարքավորումներ, մասնագիտություն, կոչում, աստիճան, պաշտոն, դիրք կամ այլինչ նշանակող կամ դրանց առնչվող բառեր (օդորակիչ, տնօրեն, վարչապետ, ինքնանկար, նախարար, խոսնակ, փոխխոսնակ, փոխարտգործնախարար, տնտեսվարող, գրասենյակ, պարզևավճար, դրամաշնորհ, ՄՊԸ, ԱԱԾ, ԱՊՊԱ, ՊԵԿ, ՄԻՊ) են:

Քննարկվող հարցը անհամեմատ համակարգված և հստակ է ներկայացվում «Ժամանակակից հայոց լեզու» բուհական դասագրքում: Այստեղ ժամա-

---

¹ Տե՛ս **Խղարթյան Ֆ.**, նշվ. աշխ., էջ 33-35:

նակակից հայոց լեզվի բառապաշարում առանձնացվում է երկու հիմնական շերտ՝ **բառային հիմնական ֆոնդ** (որը անվանվում է նաև **բառագանձ**) և **բառային կազմ**: «Բառային հիմնական ֆոնդը,– կարդում ենք այդ դասագրքում,– բառապաշարի հիմքն է, նրա բազան, ամենակայուն շերտը, որի մեջ առաջին հերթին մտնում են նախասկզբնական և նախնական ամենակարևոր և ամնեաանհրաժեշտ այն բառերը, որոնք հաստատապես մուտք են գործել այդ լեզվով խոսող ժողովրդի կյանքում: Դրանք ընդհանուր գործածական այն բառերն են, որոնք անվանում են օբյեկտիվ իրականության առարկաները, երևույթները, գործընթացները, հատկանիշները և այլն: Այդ բառերը տարբեր դարաշրջանների և տարբեր ժողովուրդների լեզուների համար կարող են բնույթով տարբեր լինել»: Ըստ այդմ՝ բառային հիմնական ֆոնդի մեջ են մտնում այն բառերը, որոնք հանրահասկանալի են տվյալ լեզվով հաղորդակցվողներին և գործածվում են հանրության բոլոր շերտերի կողմից՝ անկախ կրթությունից, մասնագիտությունից և բնակության վայրից: **Բառային կազմը**, ըստ նույն տեսակետի, ներառում է լեզվի ամբողջ բառապաշարը, այդ թվում նաև հիմնական բառաֆոնդը². Նրա մեջ են մտնում նոր բառերն ու բառիմաստները, որն է բնագավառում՝ գեղարվեստական գրականություն, ՋԼՄ-ներ, գիտություն և այլուր, գործածվող բառերը ևն: «Լեզվի բառային կազմը հիմնական բառաֆոնդի համեմատությամբ քանակապես շատ ավելի ընդարձակ և ավելի փոփոխական է, նրա սահմաններն ավելի շարժուն են»³: Այս տեսակետում, ինչպես և Գ. Սևակի դիտարկումներում, հատուկ անդրադարձ է կատարվում բառային հիմնական ֆոնդի հարաբերականորեն կայուն լինելուն. այդ բառապաշարը ներքին և արտաքին գործոնների ազդեցության տակ տևական ժամանակի մեջ մասամբ ենթարկվում է փոփոխությունների. դուրս են ընկնում հնացած բառերն ու բառիմաստները, նոր բառերի և բառիմաստների մի որոշակի մաս մուտք է գործում հիմնական բառաֆոնդ: Սկզբունքորեն համաձայնելով այս մտտեցմանը՝ դժվար է, սակայն, համաձայնել այն կարծիքին, որ բառաֆոնդի փոփոխությունը կատարվում «հավասար արագությամբ», և որ «յուրաքանչյուր հազարամյակի ընթացքում դուրս է ընկնում այդ բառերի 15%-ը»⁴, պահպանվում է 85%-ը: Հետաքրքիր է, որ օտարագրի լեզվաբանի (Սվոդեշ) այս դիտարկումները միջնորդավորված հղումով բերվում են Գ. Ջահուկյանի աշխատությունից և բերվում են առանց վերապահության, երբ ինքը՝ Ջահուկյանը, խիստ վերապահությամբ է ընդունում բառաֆոնդի փոփոխության այդ վիճակագրությունը: Միանգամայն արդարացի է հայ լեզվաբանի այն պնդումը, որը վերա-

---

¹ **Սուրիսայան Ա., Սուրիսայան Զ., Տելեքյան Մ.**, Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 2017, էջ 163:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Նույն տեղում, էջ 166:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

բերում է Սվոդեշի լեզվաժամանակագրական մեթոդի հիմքում ընկած ենթադրության «խիստ մոտավոր բնույթին»։ «հիմնական բառաֆոնդի փոփոխությունը,– գրում է Գ. Ջահուկյանը,– խիստ հեռու է հավասարաչափությունից և կարող է տալ տարբեր լեզուների և լեզուների տարբեր շրջանների համար մինչև 2-3 տասնյակ տոկոսի տատանում»¹։ Ակնհայտ է, օրինակ, որ վերջին հարյուրամյակում և առավել ևս վերջին հիսուն տարիներին հայերենի բառային հիմնական ֆոնդը էական փոփոխություններ է կրել. միջուկը հիմնականում պահպանվել է, բայց և ընդհանուր ֆոնդը հարստացել է բազմաթիվ նոր բառերով ու բառիմաստներով։

Այսպիսով: Դժվար չէ նկատել, որ մեզանում միասնական կարծիք և մոտեցում չկա ընդհանուր հայերեն (ընդհանուրհայերենյան) բառաշերտ, ընդհանուր բառային ֆոնդ, բառային հիմնական ֆոնդ, համահայկական բառապաշար, բառային հիմնական կազմ, բառային կազմ և նման հասկացությունների վերաբերյալ։ Իսկ երբեմն էլ հստակ չեն նշվում դասակարգման սկզբունքները։ Ըստ էության նույն հատկանիշներով բնութագրվող բառաշերտը մասնագիտական գրականության մեջ տարբեր կերպ է ընկալվում կամ անվանվում։

Ընդհանուր և միասնական մոտեցում ձևավորելու համար, կարծում ենք, պետք է ճշգրտել երկու կարևոր հարց՝ 1. տերմինաբանությունը, 2. երևույթի ընդգրկման և փոփոխությունների շրջանակը։

Մեր մոտեցումը հետևյալն է. բառապաշարի քննարկվող շերտը անվանելու համար շրջանառվող տերմիններից նախընտրելի է **բառային հիմնական կազմ** կամ **հիմնական բառակազմ** անվանումը։ **Ընդհանուրհայերենյան, համահայկական** և նման տերմինները, ինչպես վերը նկատեցինք, շփոթություն են ստեղծում և ճշգրիտ չեն բնութագրում երևույթը։ **Բառային հիմնական կազմ** անվանումը հստակ է և բովանդակությամբ նույնանում է **բառային հիմնական ֆոնդ** կամ **հիմնական բառաֆոնդ** հասկացությանը։ Առաջինը նախընտրելի է՝ պարզապես հայերեն (ոչ օտար տերմին) լինելու հանգամանքով պայմանավորված։

«Բառաշերտը (пласть слов) բառային կազմի այն մասն է, որը որոշակի հատկանիշով (բառամթերքով և գործառությամբ) առանձնանում և ինքնուրույն խումբ է կազմում»²։ Ասել է թե, շերտաբանական դասակարգում կատարելիս պետք է առանձնացնել բառապաշարի այն շերտերը, որոնք իրարից տարբերվում են բառային ընդհանուր կազմով (բառամթերքով) և գործառական, կիրառական յուրահատկություններով, նաև այն հատկանիշով, թե որքանով են առանձնացվող շերտերը կենսունակությամբ ու գործածակալությամբ տարբերվում իրարից։ Ռուսերեն լեզվաբանական տերմինների

¹ **Ջահուկյան Գ.**, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, 1972, էջ 219։

² **Պետրոսյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 114։

բառարանում հասկացությունը բնութագրվում է հետևյալ կերպ. բառային հիմնական ֆոնդը լեզվի հիմնական (սկզբնատիպ) բառերի ամբողջությունն է, նրա բառապաշարի առավել կայուն մասը¹: Մեկ այլ բնորոշմամբ բառային հիմնական ֆոնդը լեզվի բառապաշարային հիմքն է, բառապաշարի առավել կայուն շերտը, որը ընդգրկում է ամենից առաջ սկզբնատիպ, առավել կարևոր և անհրաժեշտ ընդհանուր գործածական անվանումները այն առարկաների, երևույթների, գործընթացների, որոնք կապված են ռեալ իրականության հետ և ամուր մտած են ժողովրդի կյանքի մեջ²: Այս բնորոշումները ցույց են տալիս, որ լեզվի բառային հիմնական կազմը ունի որոշակիորեն ընդգծված և առանձնացող հատկանիշներ:

Փորձենք ընդհանուր գծերով ներկայացնել դրանք:

1. **Ընդգրկման** կամ, այսպես կոչված, **տարածական-իմաստային առումով** բառային հիմնական կազմը վերաբերում է մարդկային կյանքի առավել կարևոր երևույթներին և իրողություններին՝

Ա) մեզ անմիջականորեն շրջապատող առարկաների, երևույթների, կենցաղային իրերի ու առարկաների անվանումներ՝ **տուն, հաց, ջուր, աղ, սեղան, աթոռ, հող, օդ, մարդ, քամի, լույս, այգի, փողոց, դանակ, պատառաքաղ, ափսե, գդալ,**

Բ) ազգակցություն, բարեկամություն և դրանց մոտ իմաստներ նշանակող բառեր՝ **ընկեր, ընկերուհի, քույր, որդի, եղբայր, քեռի, անեք, հորաքույր, մորաքույր, հարևան, բարեկամ, ազգական, հարազատ,**

Գ) զանազան զգացմունք, ապրում, տպավորություն արտահայտող բառեր՝ **սեր, ուրախություն, ցավ, վիշտ, մեղք, անտարբերություն, լավություն, չարություն, տրամադրություն, ափսոսանք, հանգստություն,**

Դ) առարկաների և երևույթների անմիջական հատկանիշ անվանող բառեր՝ **լավ, վատ, հիմար, անմիտ, հետաքրքիր, պարզ, հասարակ, անիմաստ, ուշադիր, հպարտ, լուրջ, ի միջի այլոց, վստահ,**

Ե) մարդու մարմնի մասերի անվանումներ՝ **թև, գլուխ, աչք, ձեռք, սիրտ, մատ, լեզու, ոտք, թիկունք, պարանոց, մազ, հոնք, փոքր, եղունգ, ծունկ,**

Զ) շաբաթվա օրերի անվանումներ և ամսանուններ՝ **կիրակի, երկուշաբթի, մայիս, մարտ, հունվար, ապրիլ,**

Է) ամենօրյա գործողությունների և վիճակների անվանումներ՝ **ասել, խոսել, վազել, քնել, լսել, աշխատել, երգել, գնալ, նկարել, հիշել, ապրել, անել, փորձել, ելնել, աղմկել, զրուցել, նայել, հավանել, դնել, տանել, թողնել, դառնալ,**

Ը) սննդի տեսակ, խմիչք, հագուստ և դրանց հետ առնչվող հասկացություններ անվանող բառեր՝ **հաց, ջուր, ճաշ, թեյ, գինի, հյութ, միս, լուիկ,**

¹ St' u **Ахманова О. С.**, Словарь лингвистических терминов, Москва, 2013:

² St' u **Азимов Э., Шукин А.**, Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам), Москва, 2009:

վարունգ, պանիր, կարագ, կարտոֆիլ, խնձոր, սուրճ; կոշիկ, վերնաշապիկ, գլխարկ, ակնոց, մատանի,

Թ) բնակության վայրերի և դրանց առնչվող իրողությունների անվանումներ՝ քաղաք, գյուղ, մարզ, ավան, փողոց, տուն, դուռ, պատուհան, տանիք, հատակ, աթոռ,

Ժ) կենդանական և բուսական աշխարհի հետ կապված անվանումներ՝ մարդ, ձի, կով, ոչխար, հավ, գայլ, աղվես, մեղու; ծաղիկ, վարդ, տերև, թթենի, խնձոր, խոտ, դեղձ, նուռ:

2. Բառային հիմնական կազմը **խոսքիմասային պատկանելությամբ** ներառում է բոլոր խոսքի մասերը առավել կամ պակաս չափով. առավել մեծ թիվ են կազմում **գոյական, ածական, բայ** համարվող բառերը, իսկ մյուս խոսքի մասերից առանձնանում են որոշակի խմբեր, որոնք թեև քանակով մեծ չեն, բայց աչքի են ընկնում գործածության մեծ հաճախականությամբ, ինչպես ա) թվականներից (հատկապես քանակականները)՝ **մեկից տասը, տասնավորները, հարյուր, հազար, միլիոն, միլիարդ** ևն, բ) դերանուններից՝ **ես, դու, իրար, ոչ մի, մի քանի, ոչ ոք, բոլոր, ամեն մի, յուրաքանչյուր, երբ, ուր, ինչքան, այստեղ, սա, դա, այսքան, այլ** ևն, գ) ձայնարկություն, վերաբերական, մակբայ, կապ և շաղկապ խոսքի մասերից՝ **վա՛յ, ա՛խ, է՛, ի՛, է՛յ, ա՛;** ; **իհարկե, երևի, հավանաբար, անշուշտ, ոչ/չէ, այո, դժվար թե, միգուցե; արագ, շուտ, դանդաղ, միշտ, ուշ, երեկ, վաղը, հիմա, անընդհատ; համար, նման, պես, մասին, վրա, տակ, բացի, առանց, մոտ; ու, իսկ, բայց, սակայն, կամ, նաև, թե, որ, թեև, եթե, մինչև** ևն:

3. Բառակազմական տեսակետից և ծագումնաբանորեն բառային հիմնական կազմը լեզվի ընդհանուր բառային կազմի և նրա պատմական զարգացման բառակազմական հիմքն է. «Հիմնական բառային կազմը ազդում է լեզվի ընդհանուր բառային կազմի ձևերի և միջոցների հարստացման վրա, որոշում է նրա պատմական զարգացման ներքին օրինաչափությունները»¹: Այդ երկուսի միջև առկա է կառուցվածքային ամուր կապ: Ծագումնաբանորեն լինելով առավելապես պարզ բառեր՝ հիմնական կազմի բառերը բաղադրական հիմքեր են դառնում ընդհանուր բառապաշարի, այդ թվում՝ նորակազմությունների համար, ինչպես՝ **արև** > *արևային, արևմուտք, արևկող, արևափայլ, անարև, արևառ, ԱՐԵՎԱԿ, արևահամ* և տասնյակ ու հարյուրավոր բառեր: Կամ՝ **սիրտ** > *սրտակից, սրտային, սրտոտ, անսիրտ, սրտացավ, սրտագիր, սրտագրող, սրտագրություն, սրտաբան, սրտաբաց, սրտաբեկ, սրտագին, սրտակեղեք* ևն, ևն:

4. Լեզվի բառային հիմնական կազմը լեզվի ընդհանուր բառապաշարի նաև իմաստաբանական հիմքն է: Արդի հայերենի բառային բազմիմաստու-

¹ St' u **Виноградов В.**, Избранные труды. Лексикология и лексикография, Москва, 1977 (<https://scicenter.online/frazeologiya-leksikografiya-leksikologiya-scicenter/sistema-jiviyih-morfologicheskikh-leksicheskikh-125950.html>):

թյունը ձևավորվել և զարգացել է՝ հիմքում ունենալով առավելապես հիմնական բառային կազմի իմաստաբանական կառուցվածքն ու շերտերը: **Թև** բառի իմաստային հենքի վրա են, օրինակ, ձևավորվել նրա երկու տասնյակից ավելի իմաստները, **կառավարել**-ը իր բոլոր նոր՝ աշխարհաբարյան իմաստներով սերում է գրաբարյան սկզբնական իմաստից՝ կառք՝ առարկա, միավոր, կառույց, համակարգ կամ այլինչ ղեկավարելը, ուղղություն տալը: **Կայք** բառի նոր՝ համակարգչային **սայթ** իմաստը (իմաստային նորաբանություն) ածանցյալ է գրաբարի **կայ** բայական իմաստից նև: Սրանք հնից ածանցված նոր իմաստներ են, որ համալրում են բառային ընդհանուր կազմի իմաստաբանությունը: Ըստ որում, բազմիմաստ բառի ոչ բոլոր իմաստները կարող են համարվել հիմնական բառակազմի իմաստային միավոր կամ մուտք գործել բառային հիմնական կազմ¹: Օրինակ՝ հենց **կայք** բառի՝ աշխարհաբարում առաջացած իմաստներից մեկը (ունեցվածք, հարստություն, կարողություն, ինչք, գույք, կալվածք. մյուս՝ **հանգրվան** իմաստը հնացած է) այսօր չի կարող համարվել բառային հիմնական կազմի միավոր, քանի որ այն համագործածական բառ չէ: Կամ՝ **նախարար** բառի երկու հիմնական իմաստներից (1. Հին Հայաստանում որևէ նահանգի՝ գավառի՝ երկրամասի տեր հանդիսացող իշխան; 2. Մինիստր)² արդի հայերենի բառային հիմնական կազմ անցավ երկրորդը՝ **մինիստր** իմաստը:

Կա նաև մի ուրիշ հետաքրքիր իրողություն՝ կապված բառիմաստի կամ ավելի ճիշտ՝ բառի հոմանշային տարբերակների հետ: Ակնհայտ է, որ բառային հիմնական կազմում գրեթե առանց բացառության «հաշվառվում են» բառի ոճականորեն չեզոք իմաստները կամ հոմանշային չեզոք՝ համագործածական տարբերակները, ինչպես ցույց են տալիս վերը նշված օրինակները: Մեկ այլ օրինակ՝ գույն անվանող **սպիտակ** բառի հոմանշային երկու տասնյակից ավելի տարբերակներից (ճերմակ, ձյունաթույր, սպիտակավուն, ձյունաճերմակ, ձյունափրփուր, ճերմակափառ, սպիտակափառ, ձյունասպիտակ, կաթնաթույր, ձյունեբանգ, ճերմակորակ, շուշանաթույր նև) արևելահայերենում հիմնական կազմի բառ է **սպիտակ**-ը, արևմտահայերենում՝ **ճերմակ**-ը: Հնարավոր է նաև, որ ի սկզբանե հիմնական բառակազմում «հաշվառվող» բառի հոմանշային չեզոք տարբերակներից մեկը, աստիճանաբար ոճական երանգավորվածությունն ձեռք բերելով, դուրս մղվի գործածությունից (բառային հիմնական կազմից)՝ իր տեղը զիջելով հոմանշային չեզոք այլ տարբերակի, ինչպես, օրինակ՝ **ուստր/տղա**, **ունկն/ականջ**, **ատոք/լիքք**, **ակաղձուն/առատ**, **լեփ-լեցուն**, **վասն/համար**, **մասին**, **հանգույն/նման**, **արտորալ/շտապել**, **ի հեճուկս/հակառակ**, **ի տրիտուր/որպես հատուցում**, **պատասխան**, **զի/քանի որ** և այլ նման տարբերակներից առաջինները:

¹ Տե՛ս **Реформатский А.**, Введения в языкознание (<http://www.bibliotekar.ru/yazikovedenie-1/27.htm>):

² Տե՛ս **Աղայան Էդ.**, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976:

Հետաքրքիր է նաև հետևյալ հանգամանքը. ժամանակի ընթացքում բառային հիմնական կազմում կարող են հաստատվել նաև բառի ոչ թե հիմնական, այլ երկրորդական կամ փոխաբերական և կամ հետագայում ձեռք բերված իմաստներից մեկը կամ մյուսը: Օրինակ՝ **հավ** (թռչուն/ընտանի թռչուն), **կաղ** (հաշմանդամ/ոտքից հաշմանդամ), **պարապել** (պարապ լինել/զբաղվել), **պատարագ** (գոհ/եկեղեցական արարողություն), **վերարկու** (վրան գցելու զգեստ/ձմեռային վերնազգեստ), **խնդրել** (որոնել, փնտրել/ուզել, աղերսել), **ապրել** (փրկվել/կյանք վարել), **աշխատել** (հոգնել, նեղություն կրել/աշխատանք կատարել, վաստակել), **սիրուն** (սեր ունեցող/զեղեցիկ) բառերի՝ փակագծերում նշված առաջին իմաստները հնացած են. հիմնական բառային կազմ են մտել դրանց նոր՝ աշխարհաբարյան երկրորդ իմաստները. հիմնական կազմ է անցել, օրինակ, **աթոռ** բառի նաև փոխաբերական՝ **պաշտոն** իմաստը: Հիմնական կազմի բառերը հանրահասկանալի են:

5. **Գործառական տեսակետից բառային հիմնական կազմը ամենից ակտիվ բառաշերտն է, գործուն է, կենսունակ:** Հայտնի է, որ ըստ գործածականության՝ բառերը լինում են **գործուն** և **ոչ գործուն**: Առաջինները այն բառերն են, որոնք լեզվակիրառողի համար ոչ միայն հասկանալի են, այլև գործածվում են նրա կողմից: Երկրորդները լեզվակիրառողը հասկանում է, սակայն ինքը, որպես կանոն, չի կիրառում¹: Հասկանալի է, որ գործուն բառապաշարի հիմքը բառային հիմնական կազմն է: Այսինքն՝ բառային հիմնական կազմի բառերը ամենից գործածականներն են: Բայց այս դեպքում պետք է նկատի առնել նաև մեկ ուրիշ հանգամանք. բառային հիմնական կազմի բաղադրիչներ լինելով հանդերձ՝ բառերի որոշակի քանակ կարող է նույն գործածականությամբ չբնորոշվել տարբեր խմբի լեզվակիրառողների համար: Օրինակ՝ **գիտություն**, **հողված**, **փաստ**, **զեկուցում**, **հիմնավորում**, **տերմին** բառերը գործուն են գիտությամբ զբաղվող լեզվակիրառողների միջավայրում, բայց բնավ գործածական չեն, ասենք, օրինակ, գյուղատնտեսությամբ զբաղվողների համար, և հակառակը. երկրորդների համար գործածական **արտ**, **բահ**, **զոմ**, **կով**, **ցանք**, **բերք**, **տրակտոր**, **մարգ**, **ակոս**, **էտել**, **խոտհունձ** բառերը քիչ գործածական են առաջինների միջավայրում: Երկուսն էլ բառային հիմնական կազմի բառեր են՝ տարբեր լեզվակիրառողների կողմից առավել կամ պակաս գործածականությամբ:

6. **Լեզվի բառային հիմնական կազմը կայուն է.** այս շերտի բառերը շատ ավելի «երկար են ապրում», քան ընդհանուր կազմինը: Հայոց լեզվի բառային հիմնական կազմը բառապաշարի միջուկն է՝ և դարերի ընթացքում ամրապնդվել է հայերենի բոլոր դրսևորումներում՝ գրաբար, միջին հայերեն, արևելահայերեն և արևմտահայերեն, բարբառներ: Մակայն դրանից չի հետևում, որ գրաբարից փոխանցված բառաշերտը իր մշտապես կայուն և ան-

¹ Տե՛ս <https://studopedia.org/8-226370.html>:

փոփոխ տեղն ունի հիմնական կազմում: Հիմնական շերտը՝ միջուկը, իհարկե, պահպանվում է, ինչպես՝ **հայր, մայր, տուն, հող, քար, ջուր, արև, հաց, լույս, տարի, ամիս, շաբաթ, ժամ** ևն, բայց մի շատ որոշակի շերտ նաև դուրս է մնում կամ կրում է իմաստային փոփոխություններ ևն, ինչպես վերը տեսանք: Լեզվի պատմական զարգացման ընթացքում հիմնական բառակազմը նաև համալրվում է: Եվ դա բնական գործընթաց է:

Բառային հիմնական կազմի բնութագրության կարևոր կողմերից մեկը նրա սահմանների, ավելի ստույգ՝ նրանում կատարվող փոփոխությունների հստակեցումն է: Ընդունված մոտեցմամբ, որը սովորաբար անուղղակիորեն մատուցվում է մասնագիտական գրականության մեջ, բառային հիմնական կազմի ենթաշերտեր կամ բաղադրիչներ են համարվում նաև այն բառերը, որոնք լեզվի պատմական զարգացման ընթացքում կրում են որոշակի տեղաշարժեր: Բնութագրվելով զգալի կայունությամբ՝ բառային հիմնական կազմը, այնուամենայնիվ, կրում է փոփոխություններ: Առավել կայուն է բառային կազմի այն հատվածը, որը կապվում է սկզբնատիպ բառապաշարի հետ, գալիս է հնից, անվանում է մեզ անմիջականորեն շրջապատող իրողություններ ու երևույթներ: Փոփոխական է այն ենթաշերտը, որը կապվում է հասարակական կյանքի տեղաշարժերի հետ:

Տվյալ ժամանակաշրջանի համար գործուն և կենսունակ բառաշերտը հնանում, դուրս է ընկնում կամ դառնում սակավ գործածական, և հակառակը. ժամանակի ընթացքում ձևավորվում, ստեղծվում են բառեր կամ բառաշերտեր, որոնք լեզվի զարգացման այս կամ այն հատվածում դառնում են կենսունակ ու գործուն: Տևական ժամանակի մեջ փոփոխություններն ակնառու են: Այսպես. հին հայերենում, գրաբարում կամ միջին հայերենում բառային հիմնական կազմի շատ միավորներ դուրս են ընկել կամ անցել ոչ գործուն բառաշերտի մեջ, ինչպես՝ **ազատանի, տասնասպետ, թագաժառանգ, պայլ, պանդուխտ; անագան, ակաղձուն, ազագուն, վաղվաղակի** ևն: Մոտ անցյալում (նկատի ունենք խորհրդային միության տարիները) բառային հիմնական կազմում գործառվող բառեր էին՝ **կոլտնտեսություն, սովետ, շրջկոմ, պիոներ, կոմերիտական, գյուղխորհուրդ, խորհրդային, հնգամյակ** ևն:

Նոր ժամանակներում (նկատի ունենք անկախության երեք տասնամյակները) հայերենի բառային հիմնական կազմը համալրվեց բազմաթիվ նոր բառերով, որոնք հարստացրին հայերենի բառային կազմի ակտիվ ենթաշերտը: Դրանց առաջացման աղբյուրները տարբեր են՝ ա) արդեն իսկ մեր բառապաշարում կիրառվող բառեր՝ (**վարկ, վարկառու, տոկոս, հեղափոխություն, իշխանափոխություն, հակահեղափոխություն, բանակ, զինվոր, զինակոչ, հրամանատար, զորամաս, ավտոմեքենա, քաղաքականություն, ներդրում, խոստում** ևն), բ) նորակազմություններ՝ **հրետակոծում, օգտատեր, համակարգիչ, տարածաշրջան, հանրահավաք, օդորակիչ**, գ) նախկինում գործածվող բառերի՝ նոր իմաստով կիրառություններ (իմաստային նորա-

բանություններ)՝ **մարզ, նախագահ, էջ, հավանում (լայք), խոցում, նախարար, պատուհան, քայլել, թիրախ, լում, մկնիկ, ոստիկան, դ**՝ փոխառյալ նորաբանություններ՝ **հիփոթեք, մոթել, հոլդինգ, ֆիթնես, կոլաժ, սերիալ, սելֆի, ռոուլինգ, շոու բիզնես, նոութբուք, կարանկե, պիցցա** ևն:

Այդ փոփոխություններն առավելապես պայմանավորված են մարդու հասարակական (տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական, ռազմական ևն) գործունեության փոփոխություններով, ինչպես նաև բուն ազգային կյանքի նոր յուրահատկություններով:

Տեղաշարժերը երբեմն անխուսափելի են դառնում ժամանակի ավելի փոքր հատվածներում՝ հասարակական առավել ազդեցիկ և կտրուկ փոփոխություններով պայմանավորված: Եվ հաճախ այդ փոփոխությունները երկար կյանք չեն ունենում, ուստի առավել տրամաբանական է, կարծում ենք, այդքան ակտիվ տեղաշարժերի ենթարկվող բառաշերտերը չներառել բառային հիմնական կազմ: Հասարակական կյանքի փոփոխությունները կարճ ժամանակից կարող են դրանք դուրս մղել լեզվից կամ վերածվել քիչ գործածական բառամթերքի: Դրանք գրականության մեջ պարզապես կարող են դիտարկվել որպես ժամանակի գործուն բառապաշարի ենթաշերտեր: Այդպես է, օրինակ, վերջին տարիներին հայերեն գործուն շերտի մեջ «ներխուժած» բազմաթիվ բառերի պարագան՝ **դուխով, լայվ, դաս, վերթինգ, ծեփել, փռել, լայքել, պատժել, թիրախավորել, փողոց փակել, ֆեյք** ևն:

Ինչ վերաբերում է իմաստային հնաբանություններին (իմաստով հնացած բառեր՝ **բարեկամ, բանավոր, իմաստակ, պարապել** ևն) և մի շարք բառերի հոմանշային հնացած տարբերակներին (**ուստր, ունկ, անագան, ապաժամ, ազագուն, ակադձուն, շուրջանակի** ևն), ապա ակնհայտ է, որ դրանք կենսունակ են եղել լեզվի պատմական զարգացման որոշակի շրջափուլում (առավելապես գրաբարում), հետագայում դուրս են մղվել կենդանի լեզվից, անցել անգործածական կամ քիչ գործածական բառապաշար և որպես բառային հիմնական կազմի տարրեր կարող են ներառվել միայն տվյալ շրջափուլի բառային կազմում: Լեզվի բառային հիմնական կազմ ասելով պետք է նկատի ունենալ բառապաշարի այն շերտը, որը հիմնականում գործադրվել է գրական հայերենի զարգացման բոլոր շրջափուլերում և չի ընդգրկում այս կամ այն շրջափուլում հասարակական կյանքի զարգացմամբ ներառված հնարավոր բառապաշարը, որը արագ է փոփոխության ենթարկվում:

Լայն իմաստով՝ բառային հիմնական կազմը ներառում է նաև տվյալ շրջափուլում հավելված և գործածական մեծ ակտիվություն ունեցող բառերը: Դրանք իսկապես գրական լեզվի տվյալ շրջափուլի հիմնական բառակազմի անբաժանելի բաղադրիչ են: Այդպիսի ընդհանուր բառային կազմ են ունեցել և՛ գրաբարը, և՛ աշխարհաբարը կամ նոր գրական հայերենը: Վերջինիս համար, օրինակ, այդպիսի բառեր են՝ **սուրճ, սառնարան, հեռուստացույց, համակարգիչ, բջջային, վարկ, համացանց, բիզնես, բենզին, ավտոբուս,**

մեքենա, հեռախոս, ինստիտուտ, համայնք, թաղապետ, քաղաքապետ, վարչապետ, մարզ են: Ի վերջո, պայմանական են նաև լեզվի բառային հիմնական կազմի և լեզվի բառային կազմի սահմանները. ժամանակի ընթացքում փոխներթափանցումները անխուսափելի են:

Եվ վերջապես, ամբողջացնելու համար բառային հիմնական կազմի նկարագրությունը պետք է ընդգծել ևս մի կարևոր հանգամանք. բառապաշարի այդ շերտը որոշակի տարբերություններ է դրսևորում ոչ միայն նույն լեզվի զարգացման տարբեր փուլերում, այլև տարբեր լեզուներում: Խոսքը այս դեպքում առավելապես վերաբերում է, այսպես կոչված էկզոտիզմներին, որոնք բնորոշում են տվյալ ժողովրդի ազգային նկարագիրը՝ կյանքը, կենցաղը, հոգեբանությունը, և որոնք, որպես կանոն, չեն ունենում համարժեքներ այլ լեզուներում¹: **Օրինակ՝ բառային հիմնական կազմի միավորներ են՝ հայերենում՝ լավաշ, տոլմա, դուդուկ, քոչարի, դրամ, վրացերենում՝ սացիվի, խալի** (կերակրատեսակներ), **բաղդադուրի, կինտաուրի** (պարատեսակներ), **դիպլիպտոն** (երաժշտական գործիք), **լարի** (դրամական միավոր), ռուսերենում՝ **судак, щука, леш** (ձկնատեսակներ); **береза** (ծառատեսակ), **блини** (կերակրատեսակ), **чистушка, бариня, калинка** (պարատեսակներ), ճապոներենում՝ **գեյշա** (պարուհի), **իեն** (դրամական միավոր) են: Արաբերենում, օրինակ, **խմել** գաղափարի համար կա 153 բառ, գլխի պատովածքի համար՝ 14 բառ, էսկիմոսերենում՝ 4 բառ ձյուն գաղափարի համար՝ նստած ձյուն՝ **aput**, վերևից թափվող ձյուն՝ **qana**, քամիների հոսանքով քշված ձյուն՝ **pigsirpoq**, ձնախառն բուրբ՝ **qimuqsuq**: Հասկանալի է, որ այս բառերի մի զգալի մասը նշված լեզուներում բառային հիմնական կազմի՝ բառաֆոնդի միավոր է²: Կարելի է հավելել հատուկ անուններ՝ տեղանուններ, անձնանուններ, աշխարհագրական անուններ, դիմելաձևեր, հասարակական-քաղաքական իրակություններ են, են:

Այս բոլորը միասին ձևավորում են տվյալ լեզվի **բառային հիմնական կազմը** (բառային հիմնական ֆոնդը):

**Юрий Аветисян – Проблема стратификационной классификации лексики:
основной словарный состав армянского языка**

Разногласия, имеющиеся в специальной литературе относительно основного лексического фонда армянского языка, создают сложности для научного описания его характеристики и границ. Согласно принятому подходу, иногда несправедливо расширяются границы этого слоя. По нашему убеждению, основной лексический фонд армянского языка характеризуется весьма определенными характеристиками: это в основном исконно армянские слова или древние заимствования и образованные с помощью них

¹ Տե՛ս **Քամայան Ա.**, Փոխառություն, օտարաբանություն և էկզոտիզմ // «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Բանասիրություն» (այսուհետև՝ «ԲԵՀ»), Երևան, 2015, թիվ 2, էջ 72-73:

² Տե՛ս **Աճառյան Հ.**, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, Երևան, 2005, էջ 123:

слова; они сформировались в основном в древнеармянском языке и грабаре; в течение исторического развития языка подверглись незначительным изменениям; в словообразовательном отношении значительную часть составляют либо простые, либо корневые слова; в плане общественной коммуникации они жизненно необходимы, являются наиболее употребительными; выделяются своим лексическим значением; с разными звуковыми чередованиями и различной артикуляцией сохранились во всех вариантах армянского языка. Активные лексические изменения, обусловленные развитием общественной жизни или другими факторами, могут быть включены в основной лексический фонд условно и с определёнными оговорками. У основного лексического фонда языка и общего словарного состава языка нет четких границ.

**Yuri Avetisyan – *The Problem of Classification of Vocabulary Layers:
the Main Word Stock of the Armenian Language***

Ambiguity of opinions prevailing in scientific studies concerning the main word stock of the Armenian language makes it difficult to describe the scope of its characteristics and coverage. Traditionally, the scope of word stock is sometimes unnecessarily extended. We are convinced that the main word stock of the Armenian language is characterized by very certain features: etymologically, the word stock mainly includes native Armenian words or old borrowings and their compoundings, it developed in Old Armenian and Grabar and has undergone few changes during the historical development of the language; morphologically, it mainly consists of simple words or word stems; in terms of communicative function it is vital, widely used, and has polysemic characteristics; with some phonetic and pronunciation changes it has been preserved in all manifestations of the Armenian language. Due to changes in public life or other factors, active vocabulary changes may be included in the main word stock conditionally and within certain scopes. The main word stock of the language and the general word stock do not have strictly defined boundaries.

Ներկայացվել է 13.02.2020

Գրախոսվել է 20.03.2020

Ընդունվել է տպագրության 30.06.2020